

Rootsi aeg Juhan Aaviku elus: pagulasmemuaarid

Triinu Ojamaa

Juhan Aavik (1884–1982) on Eesti kultuurilukku läinud kui dirigent, helilooja, muusikapedagoog ja muusikakirjanik. Rääkides Aavikust kui muusikakirjanikust, peetakse eelkõige silmas tema Rootsis ilmunud „Eesti muusika ajalugu”,¹ kuid selle koostamise kõrvalt töötas ta ka memuaaridega „Muusika radadelt: mälestusi ja mõlgutusi eluteelt”. Taustaolusid iseloomustades kirjutab Aavik memuaaride esimeses osas, et ta elas suurte murrangute ajastul, mille käigus „mõisa teoorjadest ja linnade alamkihist kujunes moodsa ühiskondliku koostise ja kultuuriga rahvas”.² Holstre vallas sündinud Aavik jõudis nende ühiskonnamuutuste käigus kasvada linnapoisiks, lõpetada Peterburis konservatooriumi, alustada professionaalset karjääri Tartus ning tõusta tippu Estonia teatris ja Tallinna konservatooriumis töötades. Ta oli kolme laulupeo üldjuht ning valmistas ette neljandat, kuid see ei teostunudki: sügisel 1944 sai Aavikust sõjapagulane Rootsis. Kõigest sellest jutustab ta oma memuaarides, millest trükkis on ilmunud ainult lapsepõlvemälestused. Nelja osa käsikirjad (Viljandi, Peterburi, Tartu ja Rootsi perioodist) asuvad Stockholmis Balti Arhiivis, deponeerituna Rootsi Riigiarhiivi; Tallinna perioodi käsikiri on hoiustatud Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis. Käsikirja kuues osa „Rootsis” on nüüd fotokoopia kättesaadav ka Eesti Kultuuriloolises Arhiivis³ ning järgnev kirjutus tutvustabki selle olulisemaid teemaliine.

Memuaarid on Aavik jaotanud kolmeks peatükiks („Elutsemine laagrites”, „Arhiivitöö ajajärk. Uppsala-Bergsbrunna” ja „Stockholmis”), mis omakorda liigenduvad temaatilisteks alapeatükkideks. Aavik jutustab oma organisatsioonilisest tegevusest, uusloomingust ja

noodikirjastamisest, pagulaslaulupidude korraldamisest, sidemete kujunemisest kolleegidega Põhjamaades, lähedastest suhetest Põhja-Ameerikasse välja rännanud eesti pagulastega ning põgusalt ka eraelust.

Kuna Aaviku tegevus jõudis sageli ajalehtedesse, siis on ta abimaterjalina kasutanud oma ajaleheväljalõigete kogu, kirjutades ümber terveid artikleid. Huvipakkuvama osa memuaarides moodustavad need alapeatükid, mis toetuvad rohkem mälule, väljendades seetõttu vahetumalt kirjutaja isiklikke hoiakuid, mõtteid, tundeid ja ka jutustamisstiili.

Aaviku memuaarides on ootuspäraselt palju teavet eestlaste organiseerumisest Rootsis (koorid, seltsid, ühingud). Teisest küljest on see lugu ühe isiksuse õnnestumistest, tagasilöökidest ja visadusest, tema soovist pääseda muusikuna välja eksiilühiskonna piiridest ning kindlustada endale koht uue asukohamaa kõrgkultuuris. Allpool on kommenteeritud memuaarikatkendeid selle kohta, kuidas Aavik asus üles ehitama suhtevõrgustikku, mis toetaks tema püüdluste teostumist. Selle huvides kasutas ta nii kõrget erialast positsiooni kui ka kollegiaalseid sõprussidemeid Põhjamaades ning sõjaeelset hõimuvendlust soomlastega.

Stockholm: kontaktid Rootsi Heliloojate Ühinguga

Aavik oli Eestist lahkumise ajal Tallinna konservatooriumi professor ja direktor, ta oli olnud juhtpositsioonil kõigis Eesti Vabariigi aegsetes muusikaga seotud organisatsioonides.⁴ Oktoobris 1944, varsti pärast Fagersjö laagrisse⁵ saabu-

¹ J. Aavik. Eesti muusika ajalugu, 1–2. Eesti Lauljaskond Rootsis, Stockholm, 1965–1969; J. Aavik. Eesti muusika ajalugu, 3–4. Eesti Lauljaskond Rootsis, Stockholm, 1969.

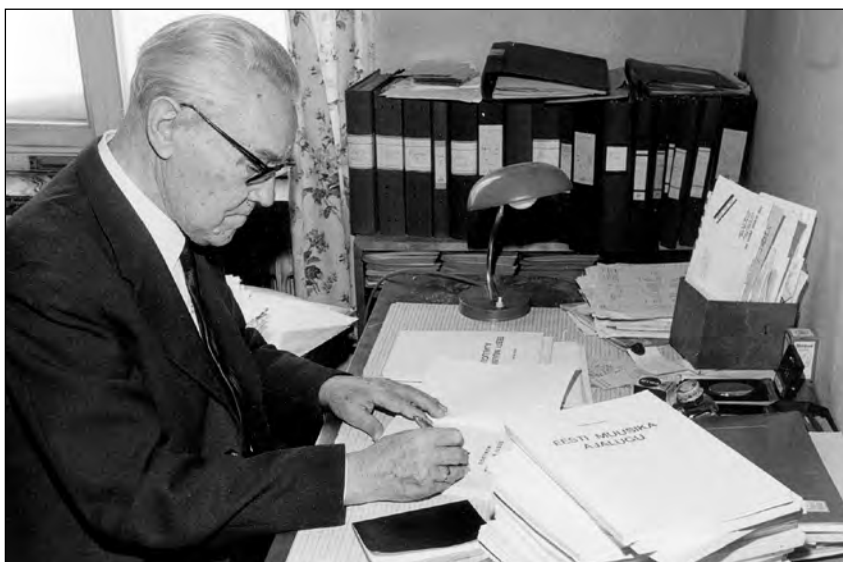
² J. Aavik. Muusika radadelt: mälestusi ja mõlgutusi eluteelt, I. Orto, Toronto, 1959, lk. 5.

³ EKLA, reg. 2014/116.

⁴ Aavik on olnud Eesti Lauljate Liidu, Eesti Kultuurfondi Helikunsti Sihtkapitali Valitsuse, Eesti Autorikaitse Ühingu ja Eesti Akadeemilise Helikunstnike Seltsi esimees.

⁵ Fagersjö karantiinilaager asus u. 10 km Stockholmi linnapiirist lõuna pool; nüüdseks linnaosa.

Juhan Aavik
signeerib „Eesti
muusika ajalugu”.
EKLA, C-37:1176

mist ja sõnagi rootsi keelt oskamata asus Aavik kontakti looma Stockholmi Kuningliku Muusikaakadeemiaga. Veerand sajandit hiljem kirja pandud memuaarid näitavad, et Aaviku mälu on selle sündmuse alal hoidnud üsna detailselt: „Mulle tundus, et on vajalik ja kõigiti loomulik, kui ma eesti helikunsti esindajana endast märku annan siinse rootsi muusika esindusele, tagades sellega mõnesuguse ühenduse loomist kahe naaberriigi helikunsti vahel, mis oli meie kui põgenike publitsiteedile muidugi tähtis eriti just tuleviku mõttes, kuna meil tuli ju siia jääda elama pikemaks ajaks, mille kestvust me siis küll ei osanud veel ette aimata. Päälegi tingis seda ka puht representatsiooniline viisakus. Olin siis veel võrdlemisi noor (äsja 60-neseks saanud), aktiivne ja teovõimas. Võtsin siis Fagersjö laagri juhatuselt loa ja sõitsin Stockholmi. See oli mul esmakordne Rootsi päälinna külastamine. Ringvähem, kus laagri toiduauto mind maha pani, astusin trammi nr. 4, milleks olin saanud kuskilt informatsiooni ja mis mind pidi viima sihtkohta – Muusika Akadeemiasse Nybrokail.”⁶

Muusikaakadeemia direktorile esitles Aavik end Eesti konservatooriumi direktori ja dirigendina. Vestlus kujunes lühikeseks: lisaks rootsi keelele kõneles muusikaakadeemia direktor prantsuse keelt, kuid Aavikul oli varuks ainult saksa keel.

„Pääle esitlemise ja mõningate üldiste viisakussõnade ei saanud me kuigi palju sisulist

vestlust arendada. Varsti kutsus direktor endale abiks Atterbergi⁷ kes töötas oma kabinets. Nüüd läks jutt lahti, kes, kust ja kuidas. Pääle üldise tutvustamise oli mul ka väike erisiht. Kavatsesin nende kaudu luua kontakti Raadio-Ringhäälinguga, et saaks sääl mõnda enda teost ette kanda. [– – –] Pean ütleva, et minu vastuvõtt akadeemias oli viisakas, sõbralik ja kollegiaalne. Kuigi põgenikuna ei võinud ma neile väliselt soodustavat mõju avaldada, suhtusid mõlemad minusse korrektselt ja vastutulelikult. Paistis, et neid huvitas lähemalt ka see, mis Eestis oli viimasel ajal sündinud. Raadios sain kerge vaevaga direktori jutule, kelle suhtumine oli samuti soodne. Temaga jutlemisel selgus, et ta oli samuti desinformeeritud Eesti sündmustest nagu tolle-aegne Rootsi suurem üldsus: et kas ikka Saksa režiim polnud mitte hullem vene kommunistide omast. Suure vaevaga püüdsin talle selgitada, et kommunistide türannia oli mitmekordselt raskem ja masendavam kannatada kui sakslaste okupatsioon. Mina isiklikult seda peaaegu ei tunnudki. Muidugi kannatasid mitmed rohkem. Kuid kommunistide brutaalsuse ja saksa kõva korra vahel oli ikkagi väga suur erinevus. Direktor saatis mind muusikaosakonna šeffi Broman'i juurde, kellega toimus sisuline keskustelu. Selle tulemus oli, et ta palus mind järgmisel korral tagasi tulla ja kaasa tuua orkestreeritud Eesti hümn ja mõni vähem heliteos. Tegingi seda. [– – –] Eesti hümn

⁶ J. Aavik. Muusika radadelt: mälestusi ja mõlgutusi eluteelt, VI. Rootsis. Käsikiri, lk. 74–75.

⁷ Kurt Magnus Atterberg (1887–1974) – helilooja ja insener, Rootsi Heliloojate Ühingu asutajaliige ja esimees, ajalehe Stockholms-Tidningen muusikakriitik.

partituur oli mul juba iseseisvuse ajal valminud Riigi Ringhäälingu direktor Olbrei tellimisel. See polnud mitte tavaline laulu orkestrisaade, vaid sümfooniliste elementidega täiendatud orkestripartituur, mille juure kuulus ka klaveri väljavõte. Osava pianistina mängis Broman selle kohe reipalt maha. Teise teosena andsin talle *Andante cantabile* keelpillide orkestrile. Oli juttu ka mõne suurema teose ettekandmisest Ringhäälingu sümfooniakontserdil, milleks pakkusin (või arvasin sobivat) Eesti rapsoodiat.⁸ Mõne aja järel tuli mulle raadiost väike rahasaadetus – 50 krooni, mis tollaste hindade juures polnudki nii väike. Küllap see oli vist mõeldud toetuseks vaesele põgenikule, kuna hümnid ei esitatud ja ma pole ka *Andante cantabile* ettekannet mitte kunagi kuulnud ega ka saatetavas näinud.⁹

Rapsoodiaga oli rohkem õnne, nagu näitab alapeatükk „Minu Eesti rapsoodia Rootsi raadios”.¹⁰ Aavik jätkas raadio muusikaosakonna külastamist kuust kuusse, meenutamaks Bromanile lubadust Eesti rapsoodia kavasse võtta. Käigud ei andnud tulemusi ja lõpuks otsis Aavik abi endiselt eestirootsi praostilt Hjalmar Pöhlilt.¹¹ Aavik meenutab: „Ta telefoneeris või käis ise säääl korduvalt – võiks ütelda, lausa pressis pääle.” Lõpuks saabuski ametlik teade, et teos tuleb ettekandele 16. oktoobril 1945 kell 11 õhtul. Kuulataavuse seisukohalt oli kellaaeg halvimalt halvim, kuid see-eest oli teose juhatada võtnud raadio peadirigent Tor Mann. Lisaks ilmus rootsikeelses Stockholms-Tidningen'is Atterbergi positiivne arvustus, mida võis pidada avalikuks tunnustuseks eesti pagulaste professionaalsele muusikale.¹²

Aaviku tutvumine Atterbergiga esimesel külaskäigul muusikaakadeemiasse osutus õnnelikuks juhuseks, ehkki rootsi kolleegide suhtumine temasse oli vastuoluline. Juba enne Teist maailmasõda olid Atterbergil tihedad loomekontaktid

Saksa muusikutega ning ta ei katkestanud neid ka pärast natsismi teravat hukkamõistu, süvendades nii oma antisemiidi mainet.¹³ Aavikut sidus Atterbergiga esimesest kohtumisest alates lisaks heale saksa keele oskusele ka sarnane muusikamaitse (19. saj. vene heliloojad, kuid ka Reger¹⁴). Memuaaridest selgub, et 1940. aastate teisel poolel oli Atterberg muusikaakadeemias tegev teadussekretärina, kuid samal ajal oli ta ka Rootsi Heliloojate Ühingu president, kelle toetav suhtumine võis avada nii mõnegi ihaldatud ukse.

Sügisel 1945 teatas Atterberg, et Rootsi Heliloojate Ühingul on kavas kohtumine eesti heliloojatega, ning palus selle korraldamiseks Aaviku kaasabi. Aavik andis ühingule teada kõigist Rootsi pagunud heliloojatest, need olid Priit Ardna, Eduard Tubin, Verner Nerep, Kaljo Raid ja Robert Heinmets (viimase asukohta ei suudetud leida). Alapeatükis „Vastuvõtt Rootsi Heliloojate Ühingu”¹⁵ kirjeldab Aavik detsembris 1945 Stockholmi heliloojate majas toimunud pidulikku õhtusööki, mis pidas vormiliselt kinni kõrgseisakonna tavadest, näidates sellega austavat suhtumist eesti kolleegidesse. Aavikut esitleti Rootsi esimodernistile Hilding Rosenbergile ning Ture Rangströmile, kes oli tuntud eelkõige romantilise ja neoklassitsistliku stiili esindajana.¹⁶ Modernism Aavikut eriti ei paelunud, kuid Rangströmiga püüdis ta vestlust arendada: „Ütlesin Rangströmile, et olen Teist palju kuulnud, millele ta vastas: „Mina Teist samuti.”¹⁷ Kohal oli ka teisi rootsi heliloojaid, kuid suhtlemist ei kujunenud, eelkõige oli põhjuseks keelebarjäär. Aavik on kirja pannud oma esmamulje rootslastest, mis püsis muutumatuna aastakümneid: „Rootslased on avalikus kohtlemises viisakad ja lahked, kuid see lahkus on rohkem ametlik ja konventsionaalne, milles sisemine soojus ja siirus jääb nagu varjule. Võib olla, et seda ei jätkugi väljendamiseks.”¹⁸

⁸ Süit keelpillikvartetile op. 2. Tartu, 1915; säilinud ainult II. osa „Andante cantabile”, mis on mälu järgi restaureeritud keelpilliorkestrile. Eesti rapsoodia op. 26, Tallinn-Olustvere, 1929. – Juhan Aavik, helitööde nimestik. Balti Humanistlik Ühing, Stockholm, 1968.

⁹ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 76–81.

¹⁰ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 335–350.

¹¹ Hjalmar Fritjof Pöhl (1908–1964) – eestirootsi vaimulik. Pöhl teenis 1930. aastatel Tallinnas Rootsi-Soome Mihkli kogudust, selsse aega ulatub ka põgus tutvus Aavikuga. Pöhl oli Aaviku hinnangul hea harrastuspianist. Tänuks eesti rapsoodia eetrisse aitamise eest pühendas Aavik talle klaveripala „Jõululaul” (1945).

¹² J. Aavik, *op. cit.*, lk. 337.

¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/Kurt_Atterberg

¹⁴ Max Reger (1873–1916) – saksa helilooja, organist ja dirigent.

¹⁵ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 323–335.

¹⁶ Hilding Rosenberg (1892–1985) – rootsi helilooja, kontsertpianist ja dirigent; Ture Rangström (1884–1947) – rootsi helilooja, dirigent ja muusikakriitik.

¹⁷ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 331.

¹⁸ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 331.

Veebruaris 1946 korraldas Atterberg muusikute kitsamale ringile järgmise kohtumise eesti heliloojatega, seekord kontserdi vormis. Mängiti Tubinat, Raidi, Ardnat, Nerepit ja Aavikut. Paraku ei toonud kontaktid kolleegidega ja pääsemine raadiosse kaasa läbimurret Rootsi muusikamaailmas. Memuaarid näitavad, et see ei põhjustanud Aaviku tagasitõmbumist muusikategevusest – ta suunas oma energia mujale.

Oslo: laulusõpruse taastamise katse

Kui Aavik Tallinnas laulpidude üldjuhiks tõusis, hakkasid need kiiresti omandama rahvusvahelist mõõdet. 1928. aasta üldlaulupeol osalesid koorid Lätist, Soomest ja Norrast ning viimasel sõjaeelisel laulupeol, 1938, oli esindatud juba pea kogu Läänemere regioon. Okupatsioonid ja pagulus katkestasid mõneks ajaks laulupeo traditsiooni. Kui Juhan Aaviku Segakoor Stockholmis oli saavutanud esinemisküpsuse, tekkis varasema suhtlusvõrgustiku taastamise idee. Aavikut sidus ammune sõprus Oslo Akadeemilise Kooriga¹⁹ ja nii pöördusidki pilgud Norra suunas. Kontakt taaselustati 1949, kui toimus Aaviku koori kolmepäevane Oslo-reis. Memuaarides on Aavik sellele pühendanud alapeatüki „Kontsertreis Oslosse”.²⁰ Esimest korda paguluse ajal viidi eesti koorilaul Rootsist välja, mistõttu see sündmus sai ka tavapärasest enam meedia tähelepanu. Ajakirjanik Uno Tamm ja fotograaf Harald Perten tegid reisi kaasa ning kajastasid seda põhjalikult ajalehes Stockholms-Tidningen Eestlastele.²¹ Kahjuks ei leia me seetõttu Aaviku memuaaridest kuigi palju tema isiklikke mälestusi, peatükk on valdavas osas kokku pandud Tamme reisiülevaate põhjal. Selgituseks kirjutab Aavik, et sellega soovis ta vältida liigset enesekesksust sündmuste kirjeldamisel. Samuti arvas Aavik, et inimesed ei säilita ajalehti ning artiklite memuaaridesse sissekirjutamine annab neile kestvama elu. Tegelikult läks kõik teisiti: memuaarid ei ilmunudki ja ajalehed on kättesaadavad Internetis.

Memuaarides on Aavik Tamme artiklitele omalt poolt lisanud lühikese eelloo, kus ta meenutab reisi valmistumist.²² Aavik ei olnud väga

innukas ürituste korraldaja, ettevalmistustöö tegid ära tema abilised ja kontsertreis Oslosse on hea näide sellest. Eelloos kirjutab Aavik:

„See plaan tekkis peaaegu spontaanselt, selle aktivistiks ja energiliseks teostajaks oli kapten ja tollekordne koorivanem Villem Tiidus. Selles asjas ta tegi reisi Oslosse ning korraldas tehnilised asjad ja formaliteedid mõne päevaga. Kõik see toimus väljaspool mind ja ma sain alles siis teada, kui kõik oli valmis.”²³

Kapten Tiidusest sai Aaviku lähedane abiline koorielu praktilise poole korraldamisel juba Fagersjö laagris, kus kohe saabumisel meeskoor kokku kutsuti. Aavik paluti selle juhiks ja esimene kontsert toimus 5. novembril 1944. Kuid Aavik oli Rootsi jõudnud tagasihoidliku pagasiga, mis ähvardas esinemist nurjata. Abi tuli kapten Tiiduselt, nagu selgub memuaaridest:

„Vahepeäl oli minu garderoob kuluma hakanud ja püksitagumikust paistis juba ühest kohast valge välja. Ei saanud nii enam laagris liikuda. Anti mulle siis juhatare poolt ühe sakk ülikonna inglise triibulised püksid, mis rootslaste poolt olid laagritele põgenike jaoks annetatud. Püksid olid küll elegantsed, kuid mulle sobimatu: säared ulatusid ainult pisut allapoole põlvi. Loomulikult ei saanud ma koorijuhatare oma klouniriides esineda. Selleks sain kapten Tiiduselt tema uue ülikonna, mis mulle hästi sobis. Laevakapteni asi: tema evis rohkem kui ühe korraliku ülikonna, seega sai ka ise korralikult koorilauljana esineda. Sellest juhtumusest arenes sügav sõprus.”²⁴

Oslo-reisi kirjeldus näitab, et eestlaste vastuvõtt oli suurejooneline. Neile anti võimalus erikontserdik Oslo raekoja ees ning koos kümne tuhande norra lauljaga osalesid nad ka Norra laulupäeval. Eesti lauljad lahkusid Oslost lootusega tihedamale suhtlusele tulevikus. Aaviku juhtimisel Stockholmis korraldatud II Eesti laulupeole 1954 saabusidki mõned külalised Oslost, kuid mitte koorina. Järgnevatest laulupeudest kirjutades Aavik norra sõpru ei maini. Kontaktid ilmselt katkesid, põhjusi Aavik ei selgita, vaid lõpetab tagasiwaate Oslo päevadele hoopis sügavalt lüürilises meeleolus:

„Nüüd, käesolevaid ridu kirjutades, on

¹⁹ Oslo Akadeemiline Koor osales korduvalt üldlaulupidudel Tallinnas, viimati 1938.

²⁰ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 448–502.

²¹ [Tamm, Uno]. Eesti laul kõlas Oslos; Juhan Aaviku koor tagasi reisis. – Stockholms-Tidningen Eestlastele, 31. mai 1949, lk. 1.

²² J. Aavik, *op. cit.*, lk. 448–450.

²³ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 448.

²⁴ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 41–42.

Maestro Juhan Aavik ja kapten Villem Tiidus koos Juhan Aaviku Segakoori lauljatega. Stockholm, 1958.
Foto: H. Perten. EKLA, 2011/128

sellest möödunud tervelt 19 aastat, kuid ikka helisevad hinges selle vastukajad ning nagu instinktiivselt pressib päale kadunud Karl Eduard Söödi salmike „Vaimu ette õrnalt tõuseb kauge aja mälestus...”²⁵

Helsingi: hõimusild üle Botnia lahe

II Eesti laulupeoga Rootsis üritas Aavik taastada sõjaeelset traditsiooni ning kutsus laulupeol osalema naabreid Norrast, Taanist ja Soomest. Nii nagu Norra, oli ka Taani esindatud mõne külalisega, kuid soomlaste Kansallis-Kuoro saabus täies koosseisus ja hõimusuhted ärkasid uuele elule. Aavik kirjutab: „Soomelaste Kansallis-Kuori etteaste ja õnnitlused lahetagustelt vendadelt põhjustasid vanade hõimusidemete ülesleegitsemise. Laulupeo kontsert kujunes selles osas võimsaks vennastumismanifestatsiooniks.”²⁶

Suhted soome lauljatega jäid püsima. Novembris 1958 käis Aavik Helsingis vastukülaskäigul, mida ta meenutab alapeatükis „Kan-

sallis-Kuoro 50. a. juubel”.²⁷ Aavik reisis ilma koori ja ajakirjaniketa, kuid hiljem tegi temaga pikema intervjuu Voldemar Kures ja selle põhjal ilmus kaks artiklit. Kurese artikleid on Aavik memuaarides lõiguti tsiteerinud (peamiselt visiidi ametliku osa ülevaade), kuid võrreldes Oslo-reisi peatükiga on palju rohkem ruumi jäänud ta oma sõnadele ja mõtetele.

Aaviku suhted soome lauljatega ulatuvad tagasi sellesse aega, kui hõimuliikumine Eestis oli hoo sisse saanud. EMO segakoor²⁸ valis Kansallis-Kuoro oma sõpruskooriks 1919. aastal ja Aavikust kui EMO juhust sai Kansallis-Kuoro auliige. Selleks ajaks, kui koor oma 50. tegevusaastani jõudis, oli Aavik ainus elus olev auliige.²⁹ Intervjuus Kuresele, mida Aavik memuaarides tsiteerib, on ta peamiselt võrrelnud koori hetketaset sõjaeelse tippvormiga ning arvustanud esinemist juubelikontserdil. Kuid Kures tabas ka Aaviku visiidi sügavama tähenduse, väljendades seda õnnestunud oma artiklite pealkirjade kaudu: „Soomelaste silda remontimas” ja „Vana sõprade ra-

²⁵ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 501–502.

²⁶ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 778.

²⁷ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 1200–1231.

²⁸ EMO – Estonia Muusikaosakond (Estonia Muusika Osakond), asutati Estonia teatri juurde 1912.

²⁹ Kansallis-Kuoro auliikmete hulka kuulusid ka nt. Miina Härma (1935–1941) ja Jean Sibelius (1865–1957). Juubeliürituste ajal külastas Aavik Sibeliuse leske, väljendamas austust suurele heliloojale.

³⁰ Fakt [Voldemar Kures]. Soome silda remontimas. – Stockholms-Tidningen Eestlastele, 7. november 1958, lk. 1; Fakt [Voldemar Kures]. Vana sõprade radadel. – Stockholms-Tidningen Eestlastele, 11. november 1958, lk. 1.

dadel”.³⁰ Helsingi-reis pakkus Aavikule eelkõige hingekosutust. Koos hõimuvendadega meenutati sõjaeelseid kõrghetki, lisaks sai ta tagasi osakese kadunud minevikust mälestusesemete näol:

„Pr. Heikkinen on kauaaegne EMO sõprusliige ja on nii palju Eestis käinud, et ei ole veel eesti keelt unustanud. Temalt sain palju haruldasi fotosid, mis ta oma mälestusalbumist mulle loovutas. See oli ohvrimeelne kink. Muu seas sain foto endast IX laulupeo juhatamisel Tallinnas. Edasi on kingituste hulgas pilte 1928. aasta IX laulupeo proovidel Tallinna meestelaulu koorist, Miina Härmast, kuidas ta ise oma laulu juhatab üldlaulupeol ja rohkesti muud kallist mälestuslikku. Minul oli ju kõik Tallinnas ära põlenud, kuid temale on nad vähem tähtsad kui mulle, mispärast ta võib neid ohverdada, ütles ta. Pr. Heikkinen kinkis mulle ka EMO märgi, mis mul samuti kodumaa õnnetuil aastail kaduma läks.”³¹

Memuaarides on esitatud Aaviku tervituskõne tekst, mis oli mõeldud ettekandmiseks Helsingi ülikooli aulas toimunud juubeliüritusel ja mis asetas rõhu hõimuvendluse taastamisele: „Mis meile eestlastele eriti tähtis, on hõimuaade ja hõimutöö, mida Kansallis-Kuoro nii intensiivselt ja suure armastusega on teostanud paljude aastakümnete jooksul. Mäletame hardusega neid aegu, kui Kansallis-Kuoro maestro Armas Maasalo juhatusel külastas oma kontsertidega Tallinnat ja Tartut ning Estonia Muusika Osakond Helsingit. Ja see toimus korduvalt paljude aastate kestel. [— —] Siis tulid rajuilmad, sõjad ja viletsused, kontaktid katkesid ning vastastikune suhtlemine ja hõimutöö pidi täiesti lakkama. Viimasel ajal on aga võimalused paranenud ja Kansallis-Kuoro on jälle külastanud seekord eesti pagulaskonda Rootsis oma hilisemate maestrote Karttunen ja Pukkila juhatusel, osa võttes eesti laulupidudest Stockholmis ja Göteborgis.³² Ajad on muutunud ning hõimusild Eesti ja Soome vahel kulgeb nüüd üle Botnia. [— —] Oleme õnnelikud, et Kansallis-Kuoro näol omame ustavaid ning truid hõimusõpru. See annab meile moraalset jõudu ning kinnitab meie lootust nii olevikus kui tulevikus.”³³

Aaviku kõne tõlkis soome keelde ja luges aktusel ette Esmo Ridala.³⁴ Kõne lõppedes jagas Aavik koori liikmetele paguluses kirjutatud koorilaulude noote („Armas, kallis kodumaa” Karl Eduard Söödi sõnadele ja „Kisendad, kodumaa” Kalju Lepiku sõnadele), kuid tal olid oma loomingu levitamise osas suuremad plaanid:

„Esmo Ridala aitas tänuväärsest, tõlkides mu pika kõne soome keelde kiirelt ja hästi. Ma andsin tema hoolde ka oma esimese sümfoonia ja klaverikontserdi partituurid, lootusega et ta neid saab Helsingi kontsertide repertuaari paigutada, soovitades neid dirigentidele. Vaatamata tema hoolsale püüdlusele seda teha ei tulnud asjast midagi välja. Soome poliitiline laevuke hakkas juba siis järkjärgult tüürima nõukogulike mõjutuste poole – olude sunnil muidugi, ning ka kultuurilise tegevuse alal ei juletud midagi teha, mis venelastele võib ebameeldivust valmistada. Nii olla dirigent Tauno Hannikainen temale umbes mõista andnud.³⁵ Mõne aja pärast sain temalt partituurid tagasi ja Esmo oli nendega vaeva näinud asjata.”³⁶

Nii nagu Rootsis, luhtus Aaviku lootus heliloojana tunnustust leida ka Soomes, kuid sellest hoolimata pole Aaviku memuaarides resignatsiooni ega viha. Patriootilised tunded ja hõimupaatos annavad tooni selles eklektilises peatükis, mis saab ootamatult argise lõpu, kui Aavik kirjeldab laevareisi koju Stockholmi, heites ühtlasi valgust rootslaste Soome-suunalisele „viinaturismile”.³⁷

Toronto ja New York: ühinemine globaalse eestlaskonnaga

1957. aasta suvel toimusid Torontos esmakordselt Põhja-Ameerika Eesti Päevad, tuues kokku sealse suureks paisunud eksiilühiskonna tegusamad liikmed ning külalisi väljastpoolt. Laulupidu moodustas keske ürituse, selle peakorraldaja Roman Toi kutsus üldjuhiks oma endise professori Juhan Aaviku. Aavik oli 73-aastane, kui ta võttis ette elu esimese lennureisi, mis kulges

³¹ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 1213–1214.

³² Väinö Karttunen juhatas Kansallis-Kuoro't II Eesti laulupeol Stockholmis 1954 ning Jorma Pukkila III laulupeol Göteborgis 1958.

³³ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 1207–1209.

³⁴ Esmo Ridala (1923–1988) – ajakirjanik, politoloog ja riigiteadlane; luuletaja, folklooriuurija ja tõlkija Villem Grünthal-Ridala poeg.

³⁵ Tauno Hannikainen (1896–1968) – Helsingin kaupunginorkesteri peadirigent 1951–1963.

³⁶ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 1225–1226.

³⁷ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 1229–1230.

marsruudil Göteborg–Oslo–Reykjavík–New York–Toronto. Mälestused sellest on koondatud alapeatükki „Kanada ja Põhja-Ameerika reis”,³⁸ mis on mitmes mõttes eriline alapeatükk. Esiteks, osa sellest on kirjutatud päevikuvormis, ehkki Aavik tavaolukorras päevikut ei pidanud. Torontos kujunes suhtlus tihedaks, mistõttu tekkis vajadus üles kirjutada kellaajad, nimesid ja kohtumispaidad. Sellele hakkas lisanduma tähelepanekuid kaaspagulaste elu-olu kohta ja nii kujunes märkmetest päevik, mida ta hiljem memuaare kirjutades tsiteeris. Teiseks on see alapeatükk kohati reisikirja-laadne, Aavikul oli terav silm Uue Maailma „veidruste” märkamiseks. Kolmandaks on see kahtlemata siiraim alapeatükk Aaviku memuaarides. See näitab ühelt poolt, kuidas Aavik jõudis äratundmisele oma pagulasidentiteedist, ning teiselt poolt, kuidas muutusid tema hoiakud ja käitumismanner kokkupuutel ameerikaliku elulaadiga; seda illustreerivad kaks järgnevat katkendit:

Liberaalsest maailmavaatest

„Proovil istus koor mugavalt altari ees kirkutoolidel pisut looka painutatud ridades ja juhatajale oli altari võre ette asetatud väike kõrgustik. [– – –] Lauljate hulgas silmasin õige mitmeid endiseid minu koori lauljaid Stockholmist, samuti mõnda ka Uppsala koorist. [– – –] Kui „Tuljakut” laksutasime, siis paistis, nagu oleks kiriku rangete seinte vahel tants lahti pääsenud. Kuid sellise paradoksiga harjus varsti. Liberaalne maailmavaade oli võimaldanud sellise seiga, et kirikus võidi laulda ka „Tuljakut”.³⁹

Sinasõprusest

„New Yorgi tohtus jaamas oli meil vastas terve grupp: Juta Kurman, Olly Tallmeister-Kirchen, August Ruut ja toimetaja Harald Raudsepp.⁴⁰ Nad olid endid ära jaotanud platvormi ja halli käigukohtadele, et mind kergemini ja kiiremalt leida. Jälleenägemise rõõm oli suur. Takso sõidutas meid Kurmanite villasse. Hom-

mikukohv. Sinasõpruse sõlmimine konjakiga. Dušš. Elavad vestlused kogu aeg, mis said harrata ainult latvu. Oli niisugune tunne, et kuidagi ei saanud teietada sõpru ja kolleege, kelledega varemini ühes oldud ja tegutsenud ja kes võõrsil olles olid muutunud nii lähedasteks ja armsateks nagu sugulased.”⁴¹

Põhja-Ameerika reis tähendas edasiminekut ka Aaviku kirjanduslikus tegevuses. 1944. aastal alustanud Orto kirjastus, mille nõukogu liikmete hulka Aavik Stockholmis kuulus, oli vahepeal kolinud Torontosse, kuid seda juhtis endiselt tema ammune tuttav Andres Laur.⁴² Toimus kokkusaamine, kus Aavikul õnnestus kirjastajas huvi äratada teoksil olevate memuaaride vastu. Lõpptulemuseks oli lapsepõlvemälestuste ilmumine 1959. aastal. See tegi Aavikust esimese pagulasmuusiku, kellel oli oma mälestusteraamat.⁴³ Järgnevat osa kirjastus enam vastu ei võtnud, põhjendades otsust lugejate huvipuudusega. Orto oli alates 1945. aastast kuni Aaviku memuaaride ilmumiseni avaldanud vähemalt 20 mälestusteraamatut ning neid ilmus ka teistes kirjastustes (nt. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Eesti Raamat, EMP jt.)⁴⁴ Aaviku käsikirjast ei selgu, kas ta alustas pärast Lauri keeldumist läbirääkimisi mõne teise kirjastajaga, kuid ta jätkas memuaaride kirjutamisega kindlas usus, et kunagi jõuavad need lugejani.

Uurimust toetasid Rahvuskaaslaste Programmi projekt „Juhan Aaviku memuaarid” ja IUT 22-2 „Kirjanduse formaalsed ja informaaalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal”.

Triinu Ojamaa

(1953), *PhD*, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur, Vanemuise 42, 51003 Tartu, triinu@folklore.ee

³⁸ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 855–975.

³⁹ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 872–875.

⁴⁰ Juta Kurman (1912) – laulja; eksilis tegutses ka muusikakriitikuna Vaba Eesti Sõna juures, oli Aaviku külastäigu ajal Eesti Helikunsti Keskuse juhataja liige. Olly Tallmeister-Kirchen (1905–1971) – laulja, jätkas erialast tööd paguluses. August Ruut (1903–1972) – koorijuht, Eesti Helikunsti Keskuse juhataja esimees 1956–1970. Harald Raudsepp (1903–1995) – ajakirjanik, Vaba Eesti Sõna peatoimetaja.

⁴¹ J. Aavik, *op. cit.*, lk. 938–939.

⁴² Vt. nt. A. Valmas. Eestlaste kirjastustegevus välismaal 1944–2000, Tallinn, 2003, lk. 45.

⁴³ Ü. Tonts. Memuaristika. – Eesti Pagulaskirjandus 1944–1992. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tallinn, 1996, lk. 30.

⁴⁴ J. Isotamm. Eesti memuaarid (mälestused, autobiograafiad, päevikud). Kronoloogiline nimestik. Käsikiri.